

Ema Umek: Erhergi in dolsaki arhiv, 2. del, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1992, str. 251-563

V zadnjem letniku Arhivov (XV, št. 1-2, Ljubljana 1992) smo poročali o prvem delu inventarja dolskega arhiva, drugi, ki je izšel v letu 1993 (z letnico 1992), pa obsega popise arhivov družin Brekerfeld, Gallenberg in Raigersfeld ter naknadno najdeno gradivo družine Erberg. Po shemi, ki je bila v rabi v tedanjem arhivu LRS, je dr. Umekova razvrstila gradivo v skupine: normalia, dominicalia, rusticalia, iusticialia, korespondencia, familiaria ter posebno udejstvovanje. V dodatku je objavila tudi rekonstruiran popis listin in rokopisov, ki jih je hranil v svoji zbirki v gradu na Dolu Jožef Kalasanc Erberg in so danes v zbirki listin oz. rokopisov Arhiva Republike Slovenije. Preko 80 strani obsegajoče, zelo podrobno sestavljeno osebno in krajevno kazalo se nanaša na popise v obeh delih in močno olajšuje iskanje.

Za zaključek bi želeli ponovno poudariti, da bo objavljeni inventar dragocen in neobhodno potreben pripomoček vsem, ki se bodo kot zgodovinarji ali drugi strokovnjaki ukvarjali z zgodovino Kranjske v času od 16. do 18. stoletja.

Jože Žontar

Andrej Studen, Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869-1910, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 13, Ljubljana 1993, 228 strani

Potreba po bivanju kot "totalni družbeni fenomen" (M. Mauss) je neposredno ali posredno povezana z vsemi drugimi življenjskimi področji človeka, zato je v okviru množice fenomenov, ki so zarisovali človekov vsakdanjik v preteklosti, tudi preučevanje bivanja in stanovanjske kulture izredno pomembno. Ne le zaradi tega, ker je bivanje "conditio humana" in kot tako ena izmed temeljnih komponent vsakdanjega življenja, ampak tudi zaradi tega, ker - enako kot cela vrsta družbenih fenomenov - spada v sfero "zgodovine samoumevnosti", ki se mnogim raziskovalcem žal še vedno zdi trivialna in bizarna.

Avtorju pričujoče knjige se očitno problematika bivanja in stanovanjske kulture ni zdela banalna. Čeprav se je lotil teme, s katero se slovensko zgodovinarstvo ni preveč ukvarjalo, se je pogumno spopadel z množico arhivskega gradiva in poskušal predstaviti podobo stanovanjske kulture Ljubljane v

času pospešene industrializacije in urbanizacije. Pri tem se je oprl predvsem na originalne statistične popise prebivalstva Ljubljane, ki so jih izvedli v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Naznanilec (Anzeigezettel) in ovojne pole (Umschlagsbögen) omenjenih ljudskih štetij, ki so jih zgodovinarji doslej uporabljali predvsem za ugotavljanje nacionalne strukture Ljubljane, so namreč prvovrsten vir za proučevanje številnih področij človekovega bivanja, vir, ki tudi raziskovalcu zgodovine bivanjskega vsakdanjika v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja nudi obilo podatkov.

A vsak, ki se "spopade" s tolikšno množico arhivskega gradiva, se mora nujno omejiti, saj bi obdelava celotnega gradiva ljudskih štetij med 1869 in 1910 zalitevala dolgoletno in načrtno ter z računalniki podprto delo večjega tima raziskovalcev. (Verjetno je na kaj takšnega v naših razmerah težko računati, čeprav je znano, da predstavlja "pramaterial" ljudskih štetij v Ljubljani tudi v širšem srednjeevropskem prostoru pravo redkost.) Tudi avtor pričujoče raziskave je svojo pozornost usmeril le na pet izbranih ljubljanskih bivanjskih miljejev. Ulice oziroma mestne predele je izbral tako, da reprezentativno ilustrirajo tri/štiri tipe po kakovosti različnih bivanjskih ambientov (Stari trg, Gosposka ulica, Franca Jožefa cesta - današnja Cankarjeva, Svetega Petra cesta - današnja Trubarjeva in Poljanska cesta), hkrati pa predstavljajo po socialni sestavi raznolike mestne četrti. Vsebinsko pa se je omejil na raziskavo dveh pomembnih notranjih dejavnikov človekovega bivanja (izvora in poklicne strukture prebivalstva), ki sta izredno pomembna za razumevanje vseh značilnosti in posebnosti določenega življenjskega okolja.

Že izvor prebivalcev nam v veliki meri približa podobo življenjskega prostora, kjer so se le-ti za stalno ali le začasno naselili. Še več pa nam o bivanjskem miljeju pove socialna struktura stanovalcev, ki se ji lahko na podlagi omenjenega arhivskega gradiva najlažje približamo z analizo podatkov o pokliu prebivalcev. Poznavanje poklicne strukture prebivalstva v določenem bivanjskem miljeju je namreč za poznavanje stanovanjske kulture še kako pomembno. Kajti če poznamo poklic posameznega stanovalca, poznamo do neke mere tudi njegov družbeni status, ta pa nam je v veliko pomoč pri razkrivanju podobe stanovanjskega standarda različnih slojev prebivalstva. (Mimogrede: že sam besednjak poklicev, ki ga lahko zasledujemo v raziskavi, je izredno zanimiv, saj kaže, da so skupaj s poklici v teku desetletij izginili v pozabo tudi v obnavljanem obdobju običajni lokalni izrazi zanje: npr. ksel, komi, lorfant, žnidar, pedenarca itd.)

Studnova knjiga (gre za dopolnjeno magistrsko nalogo, ki jo je obranil maja 1991 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani) je metodološko in vsebinsko tipična vzorčna raziskava (case study), ki nam nudi odgovore na številna vprašanja v zvezi s procesi modernizacije v Ljubljani.

Analiza izvora prebivalcev nam potrjuje staro domnevo, da so se v teku procesa urbanizacije v

Ljubljano priseljevali predvsem priseljenci s Kranjske (doseljivanje iz ostalih slovenskih dežel je bilo zanemarljivo) in da je bil sam proces priseljivanja iz različnih sodnih okrajev Kranjske izredno dinamičen ter raznolik. Podobno kot pri ostalih slovenskih mestih je največ priseljencev izviralo iz sodnih okrajev v neposredni okolici Ljubljane (največ jih je bilo iz sodnega okraja Ljubljana-okolica ter sodnih okrajev v bližini deželnega glavnega mesta: Kamnik, Brdo, Kranj, Škofja Loka, Vrhnika, Litija itd.), najbolj intenzivno priseljivanje pa je potekalo z ozemlja Gorenjske. (Doselitveni tokovi z Dolenjske in zlasti Notranjske so bili precej šibkejši.)

Zanimivo je, da se je večina priseljencev naselila v ljubljanskih predmestjih (velika večina na Spodnjo Poljansko cesto) in (precej manj) v predelu starega mestnega jedra (Stari trg, Gosposka ulica), zanemarljiv pa je bil delež priseljencev na Cesti Franca Jožefa v novem predelu mesta. Takšna notranja razporeditev priseljencev pa je bila seveda v tesni zvezi z njihovim družbenim položajem, ki ga lahko razberemo s pomočjo poklicne strukture prebivalcev.

Studnova študija jasno pokaže, da je bil vsak vzorec poseljen z različnimi družbenimi sloji. Na splošno rečeno so na Spodnji Poljanski cesti prevladovali predvsem nižji družbeni sloji, na področju notranjega mesta srednji, na Cesti Franca Jožefa (v novem predelu mesta) pa skoraj izključno pripadniki višjih slojev. V ulicah s kakovostnejšimi, večjimi in dražjimi stanovanji (npr. na Cesti Franca Jožefa) je bil delež zaposlenih žensk nizek, število vzdrževanih prebivalcev pa nasprotno izredno visoko. Med podnajemniki so prevladovali zaposleni v obrti in industriji. Predmestja so imela še vedno pretežno kmečki značaj, čeprav je delež zaposlenih v kmetijstvu stalno padal.

Seveda pa je bila za vsakega med vzorci značilna še lastna notranja, hierarhično urejena socialna struktura, v okviru katere so se tako višji kot tudi srednji in nižji sloji prebivalstva delili naprej v zgornje in spodnje, višje in nižje sloje in tudi znotraj letih so se pojavljale nadaljnje delitve in razlike.

Čeprav rezultati Studnove vzorčne analize - tako glede izvora kot tudi poklicne strukture prebivalstva - niso presenetljivi, pomeni njegova knjiga prvo stvarno analitično potrditev stanja, o katerem smo doslej le domnevali. Njen pomen pa je še nekoliko večji. Vsem, ki se bodo ukvarjali z zgodovino urbanizacije in z njo povezanimi problemi, lahko služi kot izhodišče nadaljnjih raziskav - tako v metodološkem kot tudi v vsebinskem oziru. Zaradi tega velja Zgodovinskemu arhivu Ljubljana dati vse priznanje, da je Studnovo študijo uvrstil v svojo zbirko in jo s tem predstavil širši strokovni javnosti.

Janez Cvirn

Judita Šega: Zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani (1895-1910),
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 12, Ljubljana 1993, 133 str.

Knjiga Judite Šega obravnava zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani v času popotresne prenoje, in sicer na dveh ravneh: na eni strani s predstavitev organizacije in modernizacije zdravstvene službe, pri čemer z ohranjenimi statističnimi podatki ilustrira splošne zdravstvene razmere v mestu, na drugi s prikazom mestne higiene in sprememb v mestni infrastrukturi od preskrbe z vodo in kanalizacije do javnih kopališč, pokopaliških zadev in predpisov, ki so zadevali pristojnosti in zadolžitve danes že kar pozabljenega mestnega konjarja, po domače imenovanega "šintar". Avtorica je svojo razpravo utemeljila v mestnem arhivskem gradivu in uspela iz tega izluščiti vrsto zanimivih, v zgodovinskem slovenske prestolnice do mere še neza beleženih dejstev, ki živo ponazarjajo relativnost dolžine časa in ponovno opozarjajo na to, da je stoletje lahko kratka in v isti sapi dolga doba, saj se zdi Ljubljana izpred sto let skozi zorni kot tedanjih zdravstvenih in higienskih razmer kot mesto iz nekega drugega sveta, daleč oddaljenega od tistega, v katerem živimo.

Ljubljana je leta 1895 - kot je znano - dobila novo in moderno bolnico z vsemi potrebnimi kliničnimi oddelki, likrat pa so v mestu v času, ki ga obravnava knjiga, delovali tudi še razni privatni sanatoriji in ambulantne. Toda ob tem je bila rešilna postaja ustanovljena šele leta 1900 in tedaj je Ljubljana dobila tudi prvi rešilni voz: vse do preloma stoletja so poškodovane in bolnike po mestu in do bolnišnice še nosili na nosilih in vozili v dvokolnicah. Število zdravnikov in zobozdravnikov v mestu je od leta 1895 do 1909 naraslo od 25 na 47, pri čemer je rasti števila zdravniškega osebja ustrezala tudi rast števila prebivalstva in bolnikov: nedvomno je pri povečanju števila bolnikov treba upoštevati, da se je izboljšala tudi registracija bolnih in bolezni. Toda v isti sapi je kranjska prestolnica šele leta 1909 podprla predlog o uvedbi mesta mestnega šolskega zdravnika, ki bo nadzoroval zdravje učencev ter zdravstvene in higienske razmere v mestnih šolah in zasebnih vzgojnih zavodih. Otroci so se še naprej rojevali doma in v domači oskrbi pri babicah, saj se je še v začetku 20. stoletja za porod v porodnišnici odločala le vsaka peta ženska, umrljivost dojenčkov pa je bila še ob koncu 19. stoletja okoli 35%, kar je vsekakor veliko. In končno med boleznimi, ki so mestnemu fizikatu povzročale posebne skrbi in ki so bile pomemben vzrok umrljivosti ljubljanskih meščanov, so bile še vedno predvsem otroške in nalezljive bolezni: mestni fizik se je sicer tolažil, da bi bile lahko negativne posledice mestnih higienskih razmer še slabše, toda to ne spreminja dejstva, da so otroci kljub cepljenju še dalje v 20. stoletje zbolevali za davico, ošpicami in škrlatinko, da se je v mestu še leta 1910 pojavila